

„1953 júniusa után pillanatok alatt ellepte a szemét kulturális életünk számos területét” ^[1]

„Tovább erősödött a szemét elburjánzása, és az engedékenység [a] különféle eltorzulásokkal szemben. Az első időkben a tömegigények figyelembe vétele jelszavával is támogattuk a színvonalatlanság elburjánzását, azáltal, hogy nem vettük eléggé észre, hogy a tömegek igé-nye címén a kispolgárság izlését és izlésrombolását hagytuk szabadon burjánozni, s nem egy-szer azt tekintettük a tömegek izlésének. Így nem csak egyszerűen a „tömegek uszályába” kerültünk, hanem a kispolgárság uszályába, ami természetszerűleg károsan befolyásolta a munkásság izlésének kialakulását is.”

Bevezetés

Feljegyzés a Nagy Imre kormány kulturális politikájáról

1953. június végén a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége a Rákosi Mátyás vezette párt- és kormányküldöttség moszkvai útja után határozatot hozott az elkövetett hibákról. A politikai-, gazdasági- és kormányzati téren történt hibák és torzulások - kényszerű és részleges - beismerésén túlmenően megjelölték a további tennivalókat is: többek között a gazdasági fejlesztés fő irányainak átalakítását, a nehézipar és a hadsereg fejlesztésének visszafogását, az életszínvonal emelését, az addigi káder- és igazságszolgáltatási politika módosítását. Rákosi Mátyás helyett 1953. július 4-én Nagy Imre lett a Minisztertanács elnöke. Miniszterelnökségének formálisan 1955 áprilisáig tartó időszaka az enyhülés korszakaként vált ismertté. Reformkísérlete számos ponton változtatta meg a rendszer addigi felépítését és működését, és ennek politikai hatásai azonnal érzékelhetővé váltak. Tevékenysége a kulturális életben is számos változást eredményezett.

Az 1948-1949-es évek után a társadalmi viszonyok átalakítására irányuló törekvések egyik legfontosabb részét alkotta a kulturális élet átforgatásának kísérlete, az új „szocialista realista” igényeknek és elképzeléseknek megfelelően.

1945 után egy ideig még viszonylag sokszínű és változatos kulturális élet zajlott Magyarországon. A színházak számos klasszikusnak számító színdarabot és egyéb művet játszottak, az irodalmi körök működése kiszélesedett, új művek sora hagyta el a nyomdát, a zenei élet virágzott, a képzőművészet előtt szélesre nyíltak az utak, és a filmgártás is új, változatos perspektívák alapján szerveződött. A később totálissá váló igények azonban - ha korlátozott mértékben is - már ekkor jelentkeztek. A modern, „szociális” témájú, majd mindinkább a szovjet mintájú „művek” bemutatását a kommunista kulturpolitikások folyamatosan igényelték és erőltették. 1948 előtt azonban még nehézséget okozott a kommunista ideológiának megfelelő előadások és egyéb művészi alkotások biztosítása. A szovjet darabok csak kis részét fordították le, és a magyar témájú művek jelentős része is a giccsesnek tartott kategóriába tartozott.

Az 1948 utáni új érában azonban már a lehető legteljesebb mértékben a „dolgozó osztályok”, a munkásság és a dolgozó parasztság életéről, munkájáról és körülményeiről kellett szólniuk az új kultúra zenéinek, színdarabjainak, operettjeinek és filmjeinek. Az 1945 előtti idők művészeti és irodalmi eszméit, esztétikáját és értékrendjét elutasították, és száműzni kívánták. A rendszer vezető képviselői olyan kulturális forradalmat hirdettek, amelynek célja egy új embertípus kinevelése, amely a szocializmust kulturális élet területén is fel kívánta és tudta építeni.

Az új értelmiség megteremtésének céljával és igényével nagy számban irányították a paraszt- és munkás származású fiatalokat a közép- és a felsőoktatásba. Tömegekhez juttatták el olcsón a különböző klasszikus és számukra elfogadható „modernebb tartalmú” könyveket, kiépítették a kölcsönkönyvtárak rendszerét, fokozottabb hangsúlyt helyeztek a rádiózásra, a rádióműsorok szerkesztésére, az iskolák és a munkahelyek bevonásával is a széles nagyközönség számára kívánták lehetővé tenni a kommunista ideológiának megfelelő közművelődést. Az iskolán kívüli népművelés legfontosabb részeként a könyvtárak, a múzeumok, valamint a színházak a mozik szerepét erősítették. Ebben a körbe kívánták bevonni a zenés szórakozóhelyeket is, mint az emberek által leginkább látogatott intézményeket.

A cél elérése érdekében a lehető legteljesebb mértékben felügyelet alá akarták vonni a népművelés eszközeinek tekintett műsorpolitikát. Ebben uralkodó szerepet szántak az általuk realitánnak tekintett ábrázolásmódnak, és a művészeti alkotásoktól - az új társadalmi rendszerrel - való politikai azonosulást vártak el. A művészeti példát képviselő személynek tekintették, aki egy követendő mintát közvetít a közönségnek, amelynek a színész játékából, ill. az előadás mondanivalójából morális következtetést kell levonnia.

A zene területét eluralta a tömegdal, az egyszerűen betanulható és közösen énekelhető, folklorisztikus elemekből mesterségesen kialakított, ideológiával átított rigmusos műfaj, amely kiszorította a különböző számú tagból álló kamarazenekezeket, a kamarazenét. A gunyoros hangvételű rövid lírai dalok és egyben alkalmi agitációs rigmusok, vagyis a csasztyuskák szintén ekkor jelentek meg tömegesen. A vezetőket - leginkább Sztálint és Rákosit - éltető patetikus ódák tömege keletkezett ekkor, ill. elterjedtek a munka és a kommunizmus dicsőségét zengő optimista kicsengésű versek. Hódítottak a daljátékok, a kantáták, a vokális zenék, a munkásmozgalmi ihletettségű kórusművek. Bartók Béla műveit, valamint *Erkel Ferenc* „Bánk bán” című operáját még a rádióban is nagyon ritkán játszották, csak az ötvenes évek közepén tűzték újra műorra. A cigányzenét polgári csökevénynek minősítették, a nyugati mintájú régebbi és új zenék és táncok beáramlását gátolták.

A *színházakból* gyors ütemben tűntek el a burzsoának tekintett hazai és külföldi (például orosz) színdarabok, még a klasszikus művek száma is lecsökkent. 1949 előtt a színdarabokéhoz képest nagyobb volt az operettek aránya. Ezek helyett a szocializmus-kommunizmus eszméjét megjelenítő, korabeli tárgyú darabok, előadások megírását, rendezését és színre vitelét sürgették. Szorgalmazták a népi demokratikus színművek lefordítását és színre vitelét, ezekből azonban kevés valósult meg. A szomszédos államok szerzőinek darabjai közül csak néhány került színre, és az igen kedvelt Nazim Hikmet „romantikus kommunista” török költő, ill. dráma- és regényíró munkáit sem mutatták be a színházak. Magyar vonatkozású színdarabok szintén kis számban, és késve készültek.

A korábbi évtizedek hagyományait átalakítva az *operák és operettek* előadásainál egyrészt a korabeli szovjet szerzők darabjaira (daljátékaira) támaszkodtak, másrészt megkezdődött a magyar témájú darabok megírása és előadása. Ezen erőfeszítésük az 1945 előtti szíruposnak, érzélgősnek tekintett operettek kiszorítására irányult. Ezeket a korabeli szovjet szerzők munkáival igyekeztek pótolni. Leghíresebb és legtöbbet játszott szovjet darab lett Mejtusz - Fagyjev Ifjú Gárda című operája. A magyar szerzőktől is mind több művet vártak, és az ötvenes években folyamatosan színpadra is kerültek (például Farkas Ferenc: Csínom Palkó (1951), Kadosa Pál: A huszti kaland (1952), Ránki György: Pomádé király új ruhája (1953) stb.).

A *filmek* még nagyobb jelentőséggel kaptak, hiszen a propaganda képi erővel történő megjelenítése hatékonyabb szolgálatot jelentett az ideológia terjesztésében. A filmgártás ütemét fokozták, a mozikat fejlesztették, amelynek a száma az ötvenes évek közepére megdöbbenően megnövekedett. Ez tette lehetővé összesen 339 millió néző „szocialista nevelését, pártunk, dolgozó népünk a Szovjetunió és a népi demokráciák iránti szeretet elmélyítését”.

A vegyes szórakoztató műsorokat tartalmazó *esztárd* műfaj rendkívül népszerű volt az ötvenes években. Egymást váltották benne a színpadon, vagy szabadtéren előadott zenei- és táncszámok, és gyakran a „konferanzyák” által közvetített próza betéteknek is jutott hely. Ezeket a fellépéseket könnyedség, humor és szatirikus hangvétel jellemezte, mélyebb gondolati- és így ideológiai - tartalom nélkül.

1953 után, Nagy Imre vezetésének időszakában számos változás következett be a kulturális életben is. Az ideológia tömörsége és totalitása megtört, új kezdeményezések jelenhettek meg, az ellenőrzés és a pártos befolyásolás ereje némileg csökkent.

Nagyobb teret kaphattak a szélesebb társadalmi rétegek szórakozását szolgáló műfajok. Hódított a tánczene, visszatért a cigányzene, egyre jobban beszűmkedtek a nyugati dallamok, terjedtek a könnyedebb szórakozási formák. Ebben az időben a szórakozóhelyeken egyre több szalonzenekar játszott, az általuk közvetített nyugati zenei hatások beáramlását azonban igyekeztek megakadályozni. A *jampec*, ill. a jampecnek minősített táncokat tiltották, és másokat igyekeztek helyettük elterjeszteni - nem sok sikerrel. (A feltűnő viselkedésű, „nyugatiasan” öltözködő és táncoló, könnyedebb kikapcsolódásra vágyó ifjakat nevezték *jampec*nek.)

A színházirányítás központosítottága csökkent, a helyi döntéseknek nagyobb szerepük lett. Több hagyományos színdarab, operai mű és operett kerülhetett színpadra, az ideologikus szempontok kevésbé játszottak szerepet. A filmek esetében hasonló folyamat ment végbe. Visszatértek a filmvászonra a korábban kiszorított szerelmi jelenetek, és változatosabbak lettek a szórakoztató jellegű alkotások is, valamint több lett a nyugati film. Az ideologikus filmek eszmei irányvonala enyhült, és több lett a társadalomkritikát megfogalmazó filmalkotás is.

1954 végén, 1955 elején Nagy Imre politikája ellen erős támadás indult, és mind belső, mind külső (moszkvai) pozíciói megrendültek. A tavasz folyamán formálisan is eltávolították a vezetésből. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége március elején határozatot hozott, amelyben bár leszögezték az 1953. júniusi határozatok helyességét, de azok végrehajtását hibásnak nyilvánították. Az 1953 június után a gazdasági-, társadalmi- és politikai életben történeteket *jobboldali elhajlásnak* minősítették, és a jobboldali, antimarxista, pártellenes, kispolgári és opportunista tendenciák elburjánzásának tekintették.

A kulturális életben lezajlott változásokat szintén ugyanilyen szempontból értékelték, ill. ítélték el. Az 1955 elején-közepén keletkezett határozatokban a kultúra és az oktatás 1953. júniusig tartó átalakítását visszatekintve általában helyesnek nyilvánították, és a *kulturális forradalmat* a szocialista építés nélkülözhetetlen részének tekintették, mivel nélküle lehetetlenek tartották annak *győzelmes* felépítését. Az átalakulásokat hatalmas tempójú fejlődésként aposztrofálták, eredményeinek mértékét elképzelhetetlen mértékűnek tartották.

Véleményük szerint 1948 és 1953 között meghonosodott a *legfejlettebb és az élet igazságának hű ábrázolására legalkalmasabb* szocialista realizmus. *Kulturális fejlődésünk fontos tényezőjével és segítőjével*, a szovjet kultúrával nagy tömegek ismerkedtek meg, amely *gyümölcsözőtően hatott a megújuló nemzeti irodalmunkra*. Új kulturális apparátust és intézményhálózatot építettek ki (kultúrházak, kultúrothonok, mozi- és színházhálózat, könyvkiadás). Kibontakozott a marxista szellemű népművészet, *lényegében megszűnt* az analfabétizmus, *öntevékeny-művészeti csoportok* működtek, *újjászületett* a népművészet, a könyvek mindenhová eljutottak stb.

Ekkor, az 1953 júniusa előtt időszakra vonatkozóan már számos hibát és torzulást ismertek el, de a korszak szokásos frazeológiájával. Hibának, helytelen értelmezésnek tekintették, hogy a művészi ábrázolásokban az osztályharcot és minden nehézséget úgymond leegyszerűsítve ábrázolták, azokban túltengett a frázisosság, a hurraóptimizmus, elszaporodtak a sémafigurák és maga a sematizmus. Saját bevallásuk szerint bürokratikus *kínóvések* és *centralizmus* lépett fel. Gyakran türelmetlenség jellemezte a nevelőmunkát, és elmaradt a fokozatosság is. Az áldozatok vállalásának mértéke mellett elhanyagolták *ahaladó nemzeti* hagyományok megbecsülését is.

Az 1953 utáni változásokat azonban elítélték, és pellengérré állították. Az általuk *elburjánzó jobboldali nézeteknek és elhajlásoknak* minősített folyamatok, véleményük szerint a kulturális élet „egészséges előrehaladását akadályozták”. Az új szakasz gondolkodásában, állításaik szerint, a *hibák öncélú keresése és felnagyítása* lett úrrá, a *valóságos vagy vélt hibák leleplezése*. Ez vezetett többek között a naturalista ábrázolás eszközeinek térnyeréséhez.

1953-as fordulatot követően a korábbi hibákat felnagyították, sőt *konstruálták*, az elért eredményeket lebecsülték, sőt elhallgatták, és *egyesek* eljutottak „népünk, munkásosztályunk, Pártunk rágalmozásáig is”. Emellett *felütötte fejét* a burzsoá objektivizmus, a valóság kiragadott tényeinek felsorakoztatása. *Elhomályosult* a pártosság elemei követelménye, az irodalom és a népművészet népevelő feladata. A polgári és kispolgári ideológiák felelevenedtek, a narodnyik, nacionalista, *L'art pour l'art* és egyéb antimarxista alkotások és nézetek pedig fórumot kaptak.

Álláspontjuk szerint a magyar kultúra elzárkózott a Szovjetunió *élenjáró* kultúrája elől, gyengült a pártosság és maga a pártirányítás, tapasztalható lett a pártfunkcionáriusokat befeketíteni kívánó szándék is. Ideológiai liberalizmus és elvtelenség erősítette a káros nézetek kialakulását, amelyek a Párt helyes iránymutatása ellen léptek fel. Elmaradt a szovjet és magyar színdarabok műsorra tűzése, *elhalványult* a nép nevelésének, a Párt politikájának következetes szolgálata. A filmszínházak műsorában a nyugati filmek előretörését kárhoztatták, és súlyos problémaként jellemezték a saját világnézetet tükröző *pártos* filmek háttérbe szorulását. A kispolgári gondolkodás ebben a művészeti ágban is felszínre bukkant, és a munkásság-parasztság ábrázolása háttérbe szorult. A leginkább kárhoztatott esztrádműsorok pedig *háttat fordítottak* szocializmus építésének, sőt a munka, a termelés tekintélyét is igyekeztek kikezdeni. Támadásokat indítottak a *szocialista erkölcs*, a *forradalmi puritánság* ellen, erősítették a múltba való visszavágyakozást, és a kispolgári nosztalgiát.

Az 1955 tavaszától meginduló visszarendeződés során az 1953 előtti művelődésirányítás újjászervezését és hatékonyabbá tételét igyekeztek elérni. Ez azonban ekkor már nem lehetett sikeres, hiszen az értelmiség addig párhú csoportjai is fellázadtak, s az adminisztratív fellépések már nem jártak eredménnyel. A fundamentalista kultúrpolitika tevékenységének - legalábbis részlegesen - az 1956-os forradalom vetett véget, és egyben zárt le egy sajátos korszakot.

* * *

A közölt dátum nélküli dokumentum a belső adatok alapján valamikor 1955 tavaszán - kora nyarán keletkezett, a Népművelési Minisztérium Film Főosztálya, ill. Színházi Főosztálya vezetőjének, Kende Istvánnak a tollából. (Kende rendszer urbánus kemény magjához tartozott, a feljegyzés idején a Magyar Szovjet Társaság a főtítkárává nevezték ki, majd 1956. januárjától a Népművelési Minisztériumban lett miniszterhelyettes.) A gépelt, sk. aláírású, összefoglaló jellegű belső feljegyzés a Népművelési Minisztérium vezetősége számára készülhetett, és Non György miniszterhelyettes hivatalos iratai között maradt fenn. A feljegyzés több művészeti ág (zene, színház, film stb.) helyzetét és problémáit foglalja össze, egyrészt az 1953. június előtti állapot általános kifejtésével, ill. másrészt Nagy Imre kormány időszakának részletesebb elemzésével. A szerző a feljegyzés végén javaslatokat is tesz a kultúrpolitikai irányítás megjavítására.

Forrás

Műsorpolitikai kérdések

Kultúrpolitikai területen nem egy kérdésben tapasztaltunk az utóbbi időben bizonytalanságot, határozatlanságot. Ennek következménye, hogy műsorpolitikánk a művészetek különböző területein is nem egyszer túlzásokba lendült. Évekel ezelőtt a klasszikusoktól, a mélyebb érzelmekre hatástól, de ugyanakkor a könnyedebb, szórakoztatóbb műfajoktól való húzódozás, a direkt agitáció eltűzött igénye jellemezte, aminek következtében pld. [például] a sematizmus minden területen jelentős károkat okozott. Helyébe a kormányprogram után, annak hibás értelmezése következtében, a jobboldali elhajlás sokkal veszedelmesebb jelei léptek. A sematizmus elleni harc jegyében, helyébe az igénytelenség, a szemét beengedése, a mondani-való iránti igény eltompulása lépett.

1953. június után pillanatok alatt ellepte a szemét kulturális életünk számos területét. Bár ezt rövidesen követték helyes elvi deklarációk - de valójában nem egy területen nem csökkent, hanem tovább erősödött a szemét elburjánzása, és az engedékenység [a] különféle eltorzulásokkal szemben. Az első időkben a tömegigények figyelembe vétele jelszavával is támogattuk a színvonalatlanság elburjánzását, azáltal, hogy nem vettük eléggé észre, hogy a tömegek igénye címén a kispolgárság izlését és izlésrombolását hagytuk szabadon burjánozni, s nem egyszer azt tekintettük a tömegek izlésének. Így nem csak egyszerűen a "tömegek uszályába" kerültünk, hanem a kispolgárság uszályába, ami természetesen károsan befolyásolta a munkásság izlésének kialakulását is. Ugyanakkor a fizikai dolgozók részvétele a hivatásos kultúra élvezésében [!] távolról sem kielégítő. A Nagybudapesti Pártbizottság egy vizsgálata szerint például még a nagyüzemek színházi közönségszervezésének jegyeiből is csak mintegy 30-35% jut a fizikai dolgozók kezébe. Ez még akkor csak mintegy az összes színházjegyek 20%-a lenne, ha a csoportos szervezés kizárólag nagyüzemekben folyna. Márpedig a színházi közönségszervezés nagy része hivatalokban, intézményekben folyik, s így aligha tévedünk, ha a színházi közönségnek csak mintegy 15%-ára becsüljük a fizikai munkás rétegeket. A kormányprogramot követően nem dolgoztuk ki kielégítően a gyakorlati teendőket, s így alig jutottunk túl az elvi álláspontokon. Az új, többé-kevésbé világossá vált teendőkből nem tudtuk levonni a szervezeti konzekvenciákat sem. Ezáltal műsorpolitikánk is sokszor nem arra ment, amerre hirdettük, hanem amerre vitte az ár.

A zene területén 1953-ig is jelentős fejlődés látható. A realista zene teret kapott, előretört, de az új témák inkább csak külsőlegesen megoldásokkal kerültek feldolgozásokra. Tömegdal bőven született, de javarészt üresek, sematikusak, dallamtalanok, frázisos zövegűek. A színvonalas modern zene - pl. [például] Bartók - kevés teret kapott. A mélyebb művészi hatású műfajok háttérbe szorultak.

A kormányprogramot követő zenei plénum lényeges változást hozott ezen a téren. Több figyelem fordult egyes elhanyagolt műfajok felé, újból feltámadt a kamarazene. Hiba az volt, hogy ez a hírtelen megszaporodott kamarazene szinte kiszorította a tömegdalt, eltűnt egy időre a kantáta, általában a vokális zene. S míg komoly színvonal-emelkedés következett be a szűkebb tömegekhez eljutó kamarazene terén, háttérbe szorultak azok a műfajok, amelyek alkalmasak arra, hogy a ma emberéről, s közvetlenebbül a ma emberének, a széles tömegeknek szóljanak.

Ugyanakkor több helyet kapott a színvonalas modern zene, Bartók és mások. De [a] komoly zenei kultúra kialakulását sehezítette az esztrád tömeges elburjánzása. Ennek következtében egyrészt lecsökkent egy időben a komolyzene és kevesebbet foglalkoztatták komolyabb zené-színkeket. A szemét-műsorok a zenei tömegérdeklődést és tömegizlést a könnyű zene felé tolták. Még ahol a nívótlan esztrádtól megcsömöröltek, az igény ott sem a komolyabb zenekultúra felé fordult, hanem inkább a könnyűzene, az operettek, ezek közül is elsősorban a „békebeli” giccs, szentimentalizmus felé. (A képzőművészetben lezajlott jelenségekhez hasonlóan).

A polgári izlés ezt a területet is elárasztotta, s mi hagytuk behatolni az izlésrombolást.

A könnyűzenében is megerősödött azonban 1953 júniusa után az amerikanizmus, a kozmopolitizmus. Bár ez később visszavonult, lecsökkent, helyébe nem sikerült elég jó, kielégítő irányzatot teremteni. Ide is, s a tánczenébe is, szentimentális irányzat vonult be, bár ugyanakkor vannak jó eredmények, és remény is az egészséges kibontakozásra.

Az *Opera* műsorpolitikájának is voltak komoly eredményei. A felszabadulás utáni esztendőokban több magyar felújítás került színre, néhány új magyar opera és balett is - így néhány esztendő során a Huszti kaland, Csínom Palkó, Keszkenő, Furfangos diákok, Bihari nótája, [popup title="Pomádé király [új ruhája]."] format="Default click" activate="click" close text="Ránki György: Pomádé király új ruhája (1953)"] Változás állott be a műsor arányában is. Az utolsó években, lényegében az utolsó két esztendőben azonban a javulás az orosz és népi demokratikus darabok terén megakadt, a felszabadulás után színre hozott felújítások, új bemutatók eloptak, lekerültek a műsorról. Különösen 1954-55-ben kerültek pl. [például] az orosz művek háttérbe, az egyetlen Ifjú gárda bemutatótól eltekintve. 1954-55-ben kevesebb volt a magyar előadás is, s az évad első felében egyetlen egyszer sem került színre a Pomádé király, a Csínom Palkó, a Furfangos diákok, a Fából faragott királyfi, sem a Borisz Godunov, Igor herceg, Hovancsina, Eladott menyasszony, Halka, csak háromszor került színre a Bánk bán is, az Anyegin is, s egyszer az Ifjú gárda. (Előzőleg, 1952-53-ban 19 orosz opera előadás volt!). Az utóbbi időben állt csak be komolyabb javulás. Újabb került sor a Borisz Godunov felújítására, ismét gyakrabban szerepelnek a magyar művek, és színre került a Kérők. Vidéki operáink sokkal inkább rébnyelnek a szűk lehetőségekhez alkalmazkodni. De örvendetek, hogy most már műsorukon szerepel a Bánk bán (Debrecen, Szeged), az Eladott menyasszony (Miskolc), az Anyegin (Szeged).

Operettek lényegében igen sok színpadon futnak Magyarországon. Nem is lehet képet alkotni a nem-állami színpadokon előadott operettekről, amelyek elsősorban különböző szakszervezetek, tömegszervezetek égisze alatt kerülnek bemutatásra Pesten és vidéken. Ezek „műsorpolitikája” minden kritikán aluli, és lényegében az [a] különös véletlen, ha akad köztük egy-egy valamennyire színvonalat képviselő előadás, vagy operett.

Az oroszban irányításunk alatt álló területen elsősorban a Fővárosi Operett Színházat vízs-gálhatjuk, amelyek erősen befolyásolhatja az ország operett-műsorait. A színház lényegében egészséges műsorpolitikát folytat és folytatott. Igen komoly sikerrel népszerűsítette a legjelentősebb szovjet operetteket - bár most, több esztendő óta az új szovjet operettek közül csak az egyetlen Áruház Kisasszonyt hozta színre, nem túl nagy sikerrel. Számos új magyar és egy román operettet mutatott be. Ezek nagy része mai tárgyú (a román operett is, de az Állami Áruház, Két szerelem, Pettyes stb. is). Ezeket műsorra tűzte akkor is, amikor is, ha valóban "a közönség uszályában" van, nem kellett volna új műsört hoznia, hiszen akár a Luxemburg grófia, akár a Csárdáskirálynő jelentős és állandó sikerrel megy, és menne tovább is.

Vidéki operett-előadásaink, amelyek a színházi előadások számának tekintélyes részét teszik ki, sokkal kevésbé járnak helyes úton. Az állandó törekvés az operett-műfaj elhatalmasodása felé, a próza rovására, már több esztendő probléma, és komoly vitákat vetett fel már az államosítás utáni években is. De az utolsó 1-2 évben kevésbé nemes operettek kerültek a színpadra, és egyre tágabb teret kaptak a nagyrészt arisztokrata-környezetben játszódó „békebeli” operettek. Vidéki színházaink zöme éppen a fokozott mondanivalóval rendelkező operetteket nem veszik át, de korlátlanul hajlandók átvenni ezt a kategóriát. A Csárdáskirálynő idén például valamennyi vidéki színházunkban bemutatásra került. Miskolcon már az elmúlt évadban. Majdnem valamennyi egyéb színházunk azonban a Csárdáskirálynő mellett ad még más hasonló jellegű operetteket is. Debrecen repertoárán a Gül babát játsza. Szegeden a Csárdáskirálynő 52 előadása mellett 16 előadást ért csak meg Gorkij Kispolgárok című drámája. Miskolcon a tavaly óta futó Csárdáskirálynő csak idei 40 előadása mellett 38-szor futott a Bob herceg. Kecskeméten 52 Csárdáskirálynő előadás mellett 48 Gül baba és 37 Montmartrei ibolya előadás volt eddig. (Ugyanakkor a Bánk bán dráma 11-szer, az antimperialista Mona Brand-darab - a Hamilton család - 12-szer ment). Pécsen 45-ször ment a Csárdáskirálynő, emellett 19-szer a Montmartrei ibolya, igaz, hogy itt ugyanakkor 20 előadást ért meg a fiatal magyar [popup title="Őrsi Testvértűzek (S)z]kander bég"] format="Default click" activate="click" close text="Őrsi Ferenc: Testvértűzek (1955)"] című drámája, 40-et a Kőszívű ember fiai, 34-et a Rómeó és Júlia! Szolnokon a Csárdáskirálynő mellett futott a Sybill is, Békés megyében a Montmartrei ibolya is.

A színházi operettkép tehát kedvezőtlen, annál inkább, mert ugyanakkor pld. [például] egyetlen színház sem tűzte műsorára a Két szerelem című mai tárgyú operettet. Egész színházi területünkön a legfőbb műsorpolitikai torzulás ez a jelenség, a vidéki operettek arányának eltolódása volt.

Voltak jelentős eltolódások *próza* műsorainkban is. Igaz, hogy míg a magyar dráma éveken át nem vált a műsor gerincévé, lényegében éppen tavaly közelítette meg ezt először. Ez örvendetes tény, különösen, ha megállapítjuk, hogy ez éppen akkor volt, amikor annyi más területen jelentős torzulások következtek be. A magyar darabok tavalyi nagy száma tehát komoly eredménynek tekinthető, véleményem szerint a kormányprogram utáni műsorpolitikánk egyik legkomolyabb eredményének, ami azt bizonyítja, hogy ahol következetesen és helyesen értelmezzük a kormányprogramot, ott igen komoly eredményeket értünk el. Ez a komoly fordulat, ami ezen a téren bekövetkezett, 1-2 darab kivételével nem is vet fel utólag sem komoly műsorpolitikai, eszmei engedményeket, s nem igen vethető fel, 1-2 darab kivételével, hogy a darab csak liberalizmusból került volna színre. Így is, bár komoly vita és ellenkezés mellett, néhány darabot eszmei igények miatt már nem engedünk színre kerülni. Az idén már bizonyos megtorpanás mutatkozik - bár számban alig kevesebb a darab, mint tavaly, témában pedig több is a mai.

Ezeknek a mai daraboknak is vannak azonban közös gyengéik. Mind az, hogy közös problematikájuk (beleértve a még színre nem került Szabó Pál és Hubai-darabot is) az értelmiségiek ingadozása, vagy hozzánk való átkerülése a felszabadulás idején, mind a Szovjetunió szerepének vázlatos, felületes volta, mind a munkássztyál mellékesként való kezelése, mind pedig a darabok színvonala, ami legtöbb esetben alatta marad még az illető író addigi darabjainak is. A nem-szovjet darabok műsorterve még fokozottabban vet fel problémákat. Bár pld. [például] a szovjet darabok száma idén megnőtt, a Nagy műtéten kívül erősen egyszínű, egyjellegű volt az új szovjet repertoárunk csupa könnyed bohózat, vigjáték (a tavalyi Nem magánügy után idén a Bolondos vasárnap, Nászutazás, Filmszallag, Idegen gyermek), pedig még igen nagy adósságaink vannak a szovjet drámairodalom bemutatása terén. Kevés volt a népi demokratikus darab is, csak a haladó nyugati darabok száma emelkedett az elmúlt évekhez képest némileg kielégítően. Nem kisebbek az egyes főbb színházak műsortervét jellemző torzulások. A Nemzeti Színház egész műsora valóban színvonalas művekből áll - még a Senki városa is viszonylag [a] jobbakk közé tartozik - de klasszikus repertoárja, beleértve a műsoráról lényegében levett Ember tragédiáját és legújabb bemutatóját, a Bernarda házát, általában teljesen nyomasztó, peszszimista. Ugyanakkor minden határozat, utasítás stb. ellenére következetesen kimaradt a műsoráról Nazim Hikmet, és ugyancsak határozat ellenére nem került felújításra sem a Tűzkeresztység, sem a Tiszazug. De erősen véletlenszerű, nem eléggé gondos a Madách műsorterve sem, és jelentősen eltávolodott nevében is hordott profiljától idén a Néphadsereg Színháza és két ifjúsági színházunk.

A *film* műsorpolitikája terén hasonlóak az ingadozások, mint a többi területen. A magyar filmgyártás is, a néhány évvel ezelőtti komoly eredmények után, főleg dramaturgiai munkájában kezdett eltávolodni a pártos, határozott mondanivalójú témáktól. Több ilyen jellegű forgatókönyv került elutasításra, addig, amíg éppen életünk hiányosságait felnagyolt témákon legkomolyabb művészeink dolgoztak. Ez a hiányosság azonban elsősorban a dramaturgiai munkára vonatkozik. A néző elé került filmek sokkal kisebb torzulást mutatnak, és a viszonylag problémátlan filmek némi elszaporodása, a könnyű műfaj bizonyos előtérbe tolódása mellett értékes, jelentős filmek sora is napvilágot látott. Alighanem meg lehet állapítani, hogy egész kulturális területünk egyik legegészebb része a magyar filmgyártás volt abból a szempontból, hogy végeredményben jó, a kormányprogram szellemét helyesen értelmező filmek sora is került nézőink elé. Valójában tehát a magyar drámáról fentebb elmondott pozitívumok még fokozottabban állnak filmgyártásunkra. A legutóbbi időben a magyar filmgyártás még határozottabban magára talált, és új filmjeink között számos rendelkezik jelentős nevelő erővel, így pld. [például] film készült a felszabadulásról, a munkaszocializmusról stb.

Moziműsorpolitikánk mutatja a legbonyolultabb képet. Az ezekkel ezelőtti szektariánizmus nem egy haladó nyugati film elől zárta el mozijainkat. A kormányprogram után ennek ellenhatásaként beáramlottak a nyugati filmek, köztük igen sok gyenge, mondanivalót alig-alig tartalmazó mű. A helyesen színre engedett ténylegesen haladó, nem egyszer harcoss nyugati filmekkel együtt becsúszott egy sor értéktelen, kétes hatású film is; sok esetben a nagyobb sikert és vonzóerőt ezek a filmek képviselték.

Már a nyugati filmek ilyen kategóriáit nehéz lenne szétválasztani, és bár valójában nem kevés a ténylegesen haladó film is közöttük, semmi esetre sem szabad egyszerűen elsiklani a fölött a tény felett, amit a filmstatisztikák "egyéb" rovatának (tehát a sem magyar, sem nem szovjet, sem népi demokratikus filmek) aránya mutat.

Míg pld. [például] 1950-ben 1 900 000 volt az "egyéb" filmek látogatóinak száma, addig ez 1954-ben 33 600 000-re emelkedett! Ez által [ez] a látogatottsági kategória lett a legnagyobb, miután 1954-ben szovjet filmet 23 millió, magyar filmet 18 millió, népi demokratikus filmet 17,5 millió néző nézett meg.

Tehát amíg az *öt év alatt* a magyar film nézőinek száma közel megháromszorozódott, a népi demokratikusoké [!] (ahonnan a filmbehozatal hatalmas arányokban nőtt meg) ugyancsak hasonló arányban, addig a szovjet filmeké 10%-al csökkent, viszont az "egyéb" filmeké közel *megtízennyolcsorozódott*.

A kép teljességéért azonban meg kell jegyezni, hogy mindez erősen kapcsolatban áll a forgalmazott filmek számával is. Ugyanebben az időszakban pld. [például] amíg a szovjet film nézőinek száma abszolút számban csökkent, [a] szovjet filmek egy előadásra eső látogatottsága megnőtt. De a látogatottsági átlag szempontjából mégis a legtöbb nézője a magyar és "egyéb", tehát nyugati filmeknek volt (81-81%), míg a szovjet filmeké csak 66%!

Bár távolról sem az öt éves alakuláshoz hasonlóan, de problematikus még a *legutóbbi idő*kműsor- és látogatottsági arány alakulása is. 1955. I. negyedévében is pld. [például] 1954. I. negyedévéhez viszonyítva, csökkent a szovjet film látogatottsága, ugyanakkor közel 70%-al emelkedett ugyanezen időszakban a nyugati filmeké.

Hogy ez azonban nem elsősorban a közönségigény ilyen arányú torulásából, hanem az apparátus munkájából is fakadó tendencia, arra jellemző forgalmazási adatot ad a keskenykópiák számának 1955. I. negyedévi kimutatása. A normál filmeknél nincsen ilyen arányú torulás, ami viszont éppen azért figyelemre méltó, mert ha a kispolgári izlés valahol megerősödött, akkor az elsősorban városban és nem falun tapasztalható. A keskeny kópiák számarányának esetleges torulásai tehát semmiképpen sem magyarázhatók [a] megváltozott tömegigénnyel, mert a falu semmi esetre sem lép fel azzal az igénnyel, hogy pld. [például] a Kis karmester c.[című] francia filmet nagy példányszámban lássa. Ennek ellenére 50-52, azaz maximális példányszámban készülték - helyesen - a magyar filmek: [popup title="Simon Menyhért [születése]."] format="Default click" activate="click" close text="Rendezte: Várkonyi Zoltán, 1954."] Én és a nagyapám, [popup title="2x2 néha öt [2x2 néha 5]."] format="Default click" activate="click" close text="Rendezte: Ranódy László, 1955."] A következő legnagyobb kópiaszámot, 40-et egy szovjet, egy svéd és egy francia film érte el, ezután 30-30 példánnyal egy NDK [Német Demokratikus Köztársaság], egy lengyel, egy szovjet, egy angol és egy francia film szerepel.

Ezeknél kevesebb kópia (16-20) 7 filmből készült: ezek kivétel nélkül szovjet és népi demokratikus filmek. Megjegyzendő még, hogy a nagy példányszámú nyugati filmek között olyan kevésbé fontos filmek vannak, mint a Kis karmester, az angol Első szó stb. Tehát lényegében a magyar filmek utáni kópiaszámban nagyobb részt nyugati filmek készülnek, még pedig túlnyomórészt nem is azok közül valók, amelyek mondanivaló szempontjából a fontosabbak közé tartoznak. Kisebb kópiaszámban készül a baráti országok filmjeinek zöme. Ez determinálja természetesen falusi műsorpolitikánkat!

Bár tény, hogy a nyugati filmek nagy része nagyobb közönséget vonz a szovjet filmeknél, mégis a szovjet filmekben mutatkozó látogatás szám visszaesés minden esetben a kevesebb filmből, vagy előadásból fakad. A szovjet filmhétnek például az idén 21,8%-al volt több nézője, mint az elmúlt évben; ezen belül külön a vidéki keskenyozók látogatottsága közel 40%-al volt több a tavalyinál. Igaz, ugyanakkor az egész negyedév viszonylatát vizsgálva 1 millióval volt kevesebb országos viszonylatban a szovjet filmek látogatóinak száma, de a kevesebb előadás miatt. Míg az egy előadásra eső szovjet látogatók száma 14-gyel *nőtt* az 1954. I. negyedévéhez képest, addig a nyugati film 1 előadásra eső nézőinek száma ugyane [!] két negyedév összehasonlításában teljesen *stagnált*. Igaz, hogy még így is kb. [körülbelül] *22 nézővel több* a nyugati filmek 1 előadásának átlag látogatottsága a szovjet filmeknél. Kétségtelen, hogy a legutóbbi időkben, még a márciusi határozat előtt a nyugati filmek előadásainak ilyen aránynövekedése alábbhagyott és a műsorpolitika egészségesebb arányai helyre álltak, nem utolsósorban azért is, mert ismét lényegesen több már a szovjet film. Ugyanakkor elenyészően ritka a nagy, klasszikus jellegű szovjet filmek repríze. Ezzel egy időben azonban az is megeshik, hogy pld. [például] a Vörös csillagban [a kőruhi Royal szálló hajdani (és mai) bálterme ekkor mozi volt], amely egyik legjelentősebb fővárosi mozink és egyébként nincs berendezve évad közbeni repríz-műsorokra, váratlanul kitűzik a Hamlet [című] angol filmet, amely egyébként sok szempontból, és éppen harcosabb haladé vonásainál meghamisítja Shakespeare művét és bizonyos művészi értékei mellett nem sorolandó okvetlenül a leghaladóbb filmek kategóriájába!

A kormányprogram helytelen értelmezésével kapcsolatos legdurvább hibák, torzulások az úgynevezett könnyű műfaj, közelebről az *esztrád* művészet területén léptek fel. Ennek oka egyébként feltétlen abban is keresendő, hogy egyrészt ennek a területnek az eszmei-elvi kérdései a legtitizatlanabbak (nem csak nálunk, de a többi népi demokráciában is), másrészt szervezeti formája is a legbonyolultabb és ugyanakkor a legmegoldatlanabb.

1953 júniusa előtt is jelentős problémákat vetett fel ez a terület: akkor azonban valójában még nem jelentett országos méretű kulturális mocsarat. 1953 nyaratól mérhetetlenül elszaporodott maga a műfaj is, de ezen belül főleg a szemét. Ezt részben még elő is segítette az az álláspont, amely a rendezvények minél nagyobb számát lényegében célnak tartotta és ezt szervezte is - mint pl. [például] a budapesti Vidám vasárnapok, a Filharmónia maximalista tervei és cselekedetei stb. Ezek a nagy tömegben szervezésre került műsorok, tetézzve a legkülönbözőbb szakszervezeti és egyéb cégér alatt előtűnt maszkek műsorokkal, semmiféle komoly ellenőrzés alá nem esettek. Ez volt egész kulturális területünkön a polgári szemét beáramlásának legfőbb kapuja.

Az utóbbi hónapokban következett be némi javulás ezen a téren. A központilag megrendezett műsorok színvonala javult, hatalmas mértékben lecsökkent a különböző vegyes műsorok száma, számos engedélyt vontak vissza, tagadtak meg stb. De ez sem jelent még többet, mint ahogy a szemét beáramlása elleni zsilip alaposan szűkült - de ez még mindig a burzsoá ideológia legfőbb és jelentős behatolási lehetősége.

Elősegíti ezt a területet eddigi szervezetlensége is. Jelenleg a javulásnak bizonyos előfeltételei megvannak: a kiadott rendelet, a megteremtett, bár még nem kielégítő szervezet, első komoly törvényes intézkedések stb. Annyi eredmény már mindenesetre van, hogy egyrészt sokkal kisebb térre zsugorítottuk az esztrádot, helyenként bizonyos műsorjavulás is következett be [!], és az eddigi több milliós ráfizetéssel szemben az idei esztendőben már minimális hasznot is hajtott ez a terület! Ugyanakkor sok még az ellenőrizhetetlen rész, főleg vidéken, amire az ellenőrzést mind műsorpolitikai, mondanivalóbeli, mind anyagi és erkölcsi okokból ki kell terjesztenünk.

Varietünk is, az esztráddal együtt, bár az országos esztrád színvonalnál sokkal kevésbé, teret adtak, és részben adnak a polgári izléstelenségnek. Ez az irányzat, kozmopolita revüstílus képében legutóbb behatolt cirkuszművészetünkbe is. Bár az artistaművészet az utolsó időben igen nagyot fejlődött művészi színvonal szempontjából, a kozmopolita, nyugatias stílus behatolására állandó, néha átmeneti sikert el is érő kísérletek vannak. A cirkuszok műsora azonban egészében sokat javult, amihez különöse hozzá járul a kiépülő nemzetközi csere, amely már a fővárosi cirkusz téli üzemeltetését is lehetővé tette [a köépület csak a 60-as években készült el].

Összefoglalva megállapítható, hogy kulturális területen a kormányprogram helytelen értelmezéséből fakadóan jelentős hiányosságok léptek fel, s az ideológiai engedékenység súlyos bajokra is vezetett. A hiba nem csak az volt, hogy beáramlott a szemét, hanem az is, hogy az utóbbi időben nem váltunk az izlés nevelőjévé, ellenkezőleg, hagytuk szerveződni az izlésrombolást. Ahelyett, hogy igényeket támasztottunk és növeltünk volna, hozzá járultunk az igények elalattatásához. A szovjet művészet nagyarányú beáramlása 1948-50 körül például éppen az igényesség helyes növekedéséhez vezetett (helyenként már túlzásokhoz is), de a szovjet regények, képzőművészeti alkotások, filmek megismerése megnövelte közönségünk várakozását saját művészeink felé. Az utóbbi esztendőben azonban hagytuk elrontani az izlést, csökkenteni az igényességet, ami pedig egyik legfőbb hajtóerőnk lehetne.

Ez azt jelenti, hogy nem elegendő a szemét kipróbására az intézkedéseket megtenni, hanem gondosan ki kell dolgozni: mit adunk helyette.

Az elhajlások meggátolására tehát nem csak kisebb liberalizmus, határozottabb elvi állásfoglalás kell, hanem általában határozottabb kultúrpolitikai irányítás is. A kidolgozott általános elveket nem szabad, mint gyakran tettük, apró, apránkénti engedményekkel elcsúszni hagyni, miután ezek a kis engedmények - mint műsorpolitikánk számos kérdése bizonyítja - összefüggésükben már súlyos engedményekké torzulnak.

Határozottabb műsor- és profiltervezésben nem kell félni az arányok józan és indokolt meghatározásától sem, amit azonban nem szabad pusztán formálisan, csak számszerűsége törekedve teljesíteni.

Mindehhez erőteljes szervezeti intézkedések is szükségesek, amelyek a központi kulturális irányításnak az eddiginél fokozottabban adják meg az irányítás tényleges lehetőségét is. Erőteljes szervezeti intézkedések a Minisztériumon belül is, a vezetők egységének, egyöntetűségének és határozottságának a megteremtésére.

Kende István s[aját] k[ezűleg]

MOL XIX-I-3-j-sz.n.-1955 (16. d.) (Magyar Országos Levéltár, Népművelési Minisztérium Non György miniszterhelyettes, iktatószám nélküli irat 1955-ből). Eredeti gépelt tisztázat.

Címkek:

[Nagy Imre](#) ^[2]

[Rákosi Máttyás](#) ^[3]

[közmuvelodés](#) ^[4]

[sematizmus](#) ^[5]

Kiadás: 8. évfolyam (2008) 2. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/politika/1953_juniusa_utan_pillanatok_alatt_ellepte_a_szemet_kulturalis_eletunk_szamos_teruletet.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/politika/1953_juniusa_utan_pillanatok_alatt_ellepte_a_szemet_kulturalis_eletunk_szamos_teruletet.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nagy-imre>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/rakosi-matyas>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kozmuvelodes>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/sematizmus>